

УДК 27(091) «1596»: 239

В. Бондарчук,
аспірант кафедри релігієзнавства Національного університету «Острозька академія»

БЕРЕСТЕЙСЬКА УНІЯ І РЕЛІГІЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ: ДИСКУСІЯ НА СТОРІНКАХ «АПОКРИСИСА» ТА «АНТИРИЗИСА»

У статті досліджується полеміка в творах «Апокрисис» та «Антиризис» про відповідність Берестейської унії 1596 р. релігійному законодавству Речі Посполитої. Вивчаються особисті думки авторів творів, аналізуються їх наукові студії.

Ключові слова: Берестейська унія, «Апокрисис», «Антиризис», Генеральна Варшавська конфедерація, полемічна література.

Брестская уния и религиозное законодательство Речи Посполитой: дискуссия на страницах «Апокрисиса» и «Антиризиса»

В статье исследуется полеміка в произведениях «Апокрисис» и «Антиризис» о соответствии Брестской унии 1596 г. религиозному законодательству Речи Посполитой. Изучаются личные мнения авторов произведений, анализируются их научные исследования.

Ключевые слова: Брестская уния, «Апокрисис», «Антиризис», Генеральная Варшавская конфедерация, полемическая литература.

Union of Brest and Polish–Lithuanian Commonwealth religious legislation: discussion on the pages of «Apokrysys» and «Antyryzys»

The article examines the polemics in the works «Apokrysys» and «Antyryzys», it's conformity of Union of Brest in 1596 with religious legislation of Polish–Lithuanian Commonwealth. The personal opinions of authors are studied, their academic studies analyzed too.

Keywords: Union of Brest, «Apokrysys», «Antyryzys», Warsaw general conference, the polemic literature.

Берестейська церковна унія після свого прийняття у 1596 р. спричиняє чимало суперечок не лише у власне теологічній сфері, а й в світському та суспільно-політичному середовищі, які проявилися у ряді полемічних публікацій. Зокрема, І. Франко зазначає, що «заключна синодом Берестейським 1596 р. унія викликала багату літературу вже не лише догматично-полемічну, але в високій мірі політичну, де поруше-

но багато сучасних політичних питань, таких як релігійно-політична толеранція, право держави вмішуватися в питання віри і обряду, право патронату і реорганізації та автономії церкви, право інгеренції (від лат.: *inhaereo* – бути тісно пов'язаним, вкоріненим – В. Б.) світських вірних в управу і завідування церкви і т. п.» [10, с. 230]. До знаних прикладів такої літератури можна віднести «Апокрисис» Христофора Філалета та «Антиризис» Іпатія Потія де обговорюються деякі з проблем зазначених вище. В статті пропонується дослідження дебатів між авторами творів стосовно проблеми відповідності Берестейської унії тодішнім правовим нормам Речі Посполитої у сфері релігії.

Актуальність твору зумовлена недостатньою вивченістю питань, що в ньому піднімаються (див. огляд літератури нижче), тому його публікація своєчасна та дозволяє розпочати детальне дослідження малознаного аспекту Берестейської унії. Викладені автором у статті нові дані частково вирішують підняту проблему. Варто зазначити, що авторитетні вчені підтверджують актуальність даної теми та репрезентативність для неї обох використуваних автором джерел, наголошуючи на необхідності її розробки. Так, Порфирій Яременко звертає увагу на політичний аспект боротьби навколо унії описаний у «Апокрисисі»: «Хр. Філалет ясно усвідомлював політичні підстави релігійної боротьби між православ'ям та католицизмом» [10, с. 28]. Володимир Полек характеризує «Антиризис» вважає, що його автор відстоює легітимність скликання собору католицьким духовенством і намагається довести неправоту православного зібрання [7, с. 100–101].

Озвучена вище проблема раніше не ставала прямим об'єктом досліджень. Разом з тим у багатьох працях пов'язаних з вивченням Берестейської унії неодноразово піднімалося питання про нагальну необхідність розгляду саме юридичного аспекту її підписання, що є ще одним доказом актуальності даної теми у наші дні. На активні громадські суперечки, які точилися в справі визнання юридичної сили рішень Берестейського собору 1596 р. звертає увагу автор монографії присвяченої «Апокрисису» та його творцю [10] П. К. Яременко. Він вважає, що юридична навколоунійна боротьба проводилася по принципу «змагання облич», а точніше влади, яка перебувала в руках тієї чи іншої високопоставленої особи [10, с. 5]. Йозеф Третьак характеризує ряд документів правового змісту опублікованих у «Апокрисисі» вважає, що їхня дія була порушена внаслідок підписання Берестейської унії [13, с. 192–193]. На основі факту, що головним з цих документів вважається «Генеральна Варшавська конфедерація» припускається участь Христофора Філалета у сеймі, який її ухвалив,

вперше юридично оформивши свободу совісті [6, с. 114]. Дослідники з Польщі Януш Билінський та Йозеф Длугош підтверджують наявність такої боротьби але додають до її характеристики ще один акцент наголошуючи не тільки на внутрішньоцерковному, а й церковно-світському протистоянні. Вони вказують, що причиною конфронтації стала цілковита залежність православних ієрархів від світських можновладців, особливо В.-К. Острозького [13, с. 19–20]. Власне, під час розгляду науковцями юридичних протистоянь в контексті Берестейської унії, саме аспект доцільності участі світських осіб поряд з духовенством у вирішенні церковних справ, на відміну від теми даної статті, досліджується цілим рядом вчених, як, наприклад, А. Брюкнером [12, с. 595–596], С. Єфремовим [3, с. 123], А. Пашуком [6, с. 112–113], М. Скабалановичем [9, с. 162–178]. Також, окремі автори помічають підкреслено лояльно-позитивну позицію творця «Апокрисиса» по відношенню до тодішнього політичного устрою країни [4, с. 256]. Показовою є смілива констатація згадуваними Я. Билінським та Й. Длугошем факту, що у боротьбі між проунійною та антиунійною партіями юридично правою була антиунійна очолювана В.-К. Острозьким: «Отож рація була на стороні Острозького!» (тут і далі переклад мій – В. Б.), так як звичай Східної церкви передбачали у разі важливих змін проведення народних зборів зі світськими і духовними представниками. Саме цього вимагав князь [13, с. 19]. Однак, детальніше дане питання авторами не розглядається.

Метою статті є проведення порівняння точок зору щодо відповідності Берестейської унії нормативно-правовим актам регулюючим навколорелігійну сферу в Речі Посполитій висловлених у полемічних творах «Апокрисис» та «Антиризис». Матеріал дослідження не претендує на абсолютну чи відносно абсолютну вичерпність, однак у ньому міститься аналіз інформації із двох автентичних, пов'язаних безпосередньо з унією джерел та масиву літератури де прямо чи опосередковано згадується піднята проблема.

Всі порушенні опонентами законодавчі акти Христофор Філалет об'єднує спільною назвою «право посполите Коронне». Він проводить їх систематизацію поділивши на «право неписане, котре звичаєм зовемо» та писане. Останнє в свою чергу ділиться на ще дві частини: посполиту, тобто таку, що розповсюджується на всі території королівства, а міститься в статутах та конституціях і приватну, прописану в листах та привілеях.

Основним правовим документом навколо якого розгорнулася дискусія і до якого найбільше зверталися обидва опоненти закономірно стає

Варшавська конфедерація 1573 р. адже саме вона, за словами А. Колодного «відіграла активну роль у захисті релігійних свобод Речі Посполитої» [4, с. 107]. В «Апокрисісі», його автор намагається підтвердити довічну правомочність конфедерації публікуючи витяги з відповідних документів. Зокрема, це ряд постанов пов'язаних з королем Генріхом III Валуа: артикули його присяги здійсненої спочатку у Парижі, а потім в Кракові, постанови його послів. Король Генріх підтверджує: «Спокій і тишу між розрізненими у вірі стерегти буду... зверхністю нікого кривдити і утискати в справі набожества не допущу, а ні сам не укривджу, а ні утисну» [2, Ст.овбці. (далі по тексті – Ст.) 1077–1078].

Подальшими доказами стають документи, що мають відношення до наступника Генріха – Стефана Баторія. На своїх коронаціях він двічі складає присягу підтверджуючи законність конфедерації в т. ч. пункт про довічне її дотримання хоча останній на той момент відносився до розряду спірних. Також на коронаційному сеймі було прийнято ще й третій правовий акт для захисту Варшавської конфедерації – конституцію під назвою «Справи під інтерегнум (міжвладдя – В. Б.) затверджені». У ній конфедерація називається основним документом на котрий мусять орієнтуватися суди при винесенні своїх рішень та таким якого мусять дотримуватися всі без винятку [2, Ст. 1083–1084]. За правління цього ж монарха пишеться конституція куди вносяться всі документи щодо свободи віри, які існували в державі на той момент [2, Ст. 1081–1084].

Серед інших опублікованих документів захисного характеру варто виділити листи «Ознайомлення приїзду королівського» від 5 березня 1576 р. [2, Ст. 1079–1082] та «Підтвердження головного права» [2, Ст. 1081–1082]. Стефан Баторій дотримується їхніх норм до своєї кончини караючи тих осіб котрі намагалися їх порушити.

Показовим фактом є те, що даний документ продовжує визнаватися чинним навіть без підтримки короля, як, наприклад, на Варшавській конвокації, що починає роботу після смерті Стефана Баторія 12 грудня 1586 р.: «конфедерацію... на тому з'їзді... для внутрішнього спокою, повністю зберігаємо». Для її зміцнення та внесення деяких поправок передбачалося провести вибори скликані з усіх Коронних станів¹ [2, Ст. 1087–1088]. Також конфедерація знову підтверджується «заради спокою та милості братерської», цього разу ще й у місцевих конституціях, зокрема Краківського, Сандомирського та Любельського воєводств [2, Ст. 1085–1088].

¹ Коронні Стани (пол. Korona Królestwa Polskiego) – загальна назва польської держави, після Люблінської унії 1569 р. – назва польської частини Речі Посполитої.

В документах, що схвалюють обрання королем Сигізмунда III прописується не лише збереження даного договору, а й пильний його захист від противників [2, Ст. 1089–1090]. Аналогічне рішення приймається під час проведення місцевих сеймів, наприклад у Вислиці¹, що свідчить про збереження його впливу у провінції [2, Ст. 1089–1090]. Водночас на цьому самому заході мова йшла вже не лише про збереження конфедерації як це робили попередні королі, а й про її вдосконалення. На сеймі воно не було здійснене але удостоюється окремої згадки в його записках та відкладається до проведення наступного [2, Ст. 1091–1094].

Опонент Христофора Філалета – Іпатій Потій відмовляється дати будь-яку відповідь на листи та привілеї, що на думку першого, мали б підтверджувати Варшавську конфедерацію залишаючи їх на совісті творців даних документів. Однак, при цьому єпископ робить важливу заяву: він вважає, що порушення конфедерації заради єдності та спокою є «меншим злом» ніж активні вимоги, «гвалт» православних про дотримання документу [1, Ст. 667–668].

Христофор Філалет продовжуючи розвивати свою лінію захисту додатковим доказом правочинності наведених юридичних актів вважає наявність під ними підписів керівників різних підрозділів католицької церкви Речі Посполитої. Наприклад, серед підписавших Варшавську конфедерацію значиться Петер Мишковський² [2, Ст. 1087–1088], єпископ Краківський, а «Ознайомлення приїзду королівського» підписав арцибіскуп Гнездинський³ [2, Ст. 1079–1082]. Ще одним церковним діячем чий підпис з'явився під конфедерацією був Кам'янецький єпископ Вавжинець Гошлицький⁴ (варіант імені в «Апокрисисі» – Лаврентій Крослицький – В. Б.) [2, Ст. 1087–1088].

Автор «Апокрисиса» намагається винести обговорення порушень Варшавської конфедерації за рамки банального двохстороннього конфлікту між католиками та православними надавши йому глобально-

¹ Вислиця (пол. Wislica) – село Бузького округу, Свєктошинського воєводства, Польща. У XVI ст. центр однойменного повіту Сандомирського воєводства.

² Петер Мишковський (пол. Piotr Myszkowski) (1510–1591) – єпископ Краківський (1577–1591), коронний підканцлер, коронний секретар

³ Станіслав Карнковський (пол. Stanisław Karnkowski) (1520–1603) – єпископ Куявський (1567–1581), архієпископ Гнездинський та примас Польський (1581–1603). Двічі (1576, 1587 рр.) був інтерпексом Речі Посполитої.

⁴ Вавжинець Гошлицький (пол. Wawrzyniec Goślicki) (1530 або 1538–1607) – єпископ Кам'янецький (1586–1590), єпископ Холмський (1590–1591), Перемиський (1591–1601), Познанський (1601–1607). Конфедерацію підписував будучи на посаді королівського секретаря.

го, такого, який зачіпає всі конфесії, характеру. Він робить висновок, що факт переходу митрополита та владик під владу Папи Римського порушує одноосібність і права не лише Грецької церкви, а й будь-якої релігії взагалі – «один пастир залишиться, одна вівчарня буде, одне послушенство утвердиться». В разі потрапляння ієрархічної системи православної церкви під керівництво католиків виникне дублювання структур влади та юридичні колізії. Наприклад, одинакові за змістом посади православного владика та католицького єпископа буде замінено на дві посади єпископа, а це заборонено церковним правом – керувати може і один. Католики зможуть використати проти православних слова Хризостома сказані Созонту: «одне місце двох єпископів мати не може» [2, Ст. 1071–1076].

Доводячи тезу про масштабність конфлікту полеміст зауважує, що в законах прописано заборону ліквідації як Грецької, так і Римської релігії [2, Ст. 1095–1096], тонко натякаючи, що створення уніатської церкви шкодить не лише православним, а й католикам.

Також він окрім духовних звертає увагу і на матеріальні питання: згідно Варшавської конфедерації зміна релігії дозволяється але при цьому особа, яка перед даним актом отримала від церкви ряд матеріальних цінностей не має права використовувати їх будучи вже з новим віросповіданням – «ті, що «добра» подані його королівською милістю тримають, відмінивши віру на іншу ніж на ту на котру «добра» надані... аби з тих «добр» тішити не могли». Матеріальні блага після їх відчуження повинні були передаватися для іншої людини цього ж віросповідання, що й мав до зміни віри їх попередній власник [2, Ст. 1093–1096].

Підтверджує свободу та міцність Грецької релігії¹ велика кількість письмових актів, які стосуються фундування церков та надання до них «добр», котрі візувалися спочатку «княжатами Руськими», а потім Польським королем [2, Ст. 1069–1072]. Щоправда, через ту ж багаточисленність в творі вони не публікуються.

Як бачимо, лейтмотивом доказів наведених Христофором Філалетом є доведення константної дії Варшавської конфедерації 1573 р. з формуванням додаткового захисного механізму її існування у вигляді обов'язкового підтвердження правочинності закону кожним новообраним монархом. До того ж, один з головних артикулів, що міститься у ньому – про надання матеріальних привілеїв для Грецької церкви було підтверджено ще до його затвердження указом Сигізмунда

¹ Мається на увазі православна релігія. Термін «Грецька релігія» вочевидь наведено по аналогії з назвою «Грецька церква», яку використовували для позначення православних церков до XIX–XX ст.

II Августа на Гродненському сеймі¹, він же був схвалений королем Сигізмундом III Вазою [2, Ст. 1093–1094].

Активний захист конфедерації 1573 р. автором «Апокрисиса» виявився ефективним, про це зазначають дослідники даного твору. П. Яременко вказує, що Христофору Філалету, вдалося довести, не тожність поняття «вольності набожества» самочинними «відмінами», тобто переходами владик до іншої конфесії обґрунтувавши законність їхнього покарання православним собором [10, с. 36].

Відповідаючи на дані аргументи Христофора Філалета Іпатій Потій результати дії Варшавської конфедерації вважає суперечливими. На його думку, з одного боку вона сприяє утриманню релігійного спокою але з іншого стала приводом до заворушень: «своєволі деяким людям релігії різні дала». В її існуванні він бачить не те, що перешкоду унії, а навпаки – одну з причин її прийняття. Саме з нею пов'язується виникнення за короткий час багатьох «ересей», які спрямовують до «жидовства, атеїзму, виступають проти Бога», про котрі за декілька десятиліть до цього люди і не чули [1, Ст. 663–666].

Беручи за приклад активний розвиток «еретизму», тобто протестантських конфесій автор «Антиризиса» робить припущення про аналогічну можливість змін у християн та повне право їх роз'єднаних частин повернутися до єдності: «... а для чого не повинно було б бути вільно для християнам старожитнім, братії спільної, котрі з одного насіння Духа Святого породилися, і єдиного Бога в Трійці (славімого) визнають, єдину матір церкву католицьку мають, і єдиних церемоній немало використовують, до тієї стародавньої згоди та єдності, котра через час немалий за недбалістю людською, залежалою землею лежала, вернутися, і під єдиним ведучим пастирем церкви Ісуса Христа єдиними устами і єдиним серцем хвалити Отця і Сина і Святого Духа?» [1, Ст. 665–666]. Як бачимо, попри згоду із фактом активного розвитку членів протестантських церков, завдяки Варшавській конфедерації 1573 р. І. Потій фактично визнає, що об'єднання християн буде здійснене дякуючи дії цього ж документа [1, Ст. 665–666].

Саме втручання протестантів у справи православних і постійне підбурювання їх проти католиків Іпатій Потій називає основною причи-

¹ Сейм відбувся 1568 р. у Гродно (Гродно (пол. Grodno) – Гродненська обл., Білорусь). Король підтвердив постанову Віленського сейму 1563 р. (Вільнюс (пол. Wilno) – столиця Литви), що вносила зміни у рішення Городельської унії 1413 р. (Городло (пол. Hogodlo) – Грубешівський повіт, Люблінське воєводство, Польща) де у правах з польською шляхтою зрівнювалася тільки шляхта ВКЛ із католицьким віросповіданням.

ною труднощів для унії обох конфесій. Ще гіршим при співпраці обох церков він вважає більшу довіру православних до «еретиків» ніж до католиків. При цьому останні постійно їх захищають та ближчі до ортодоксів у догматично-обрядовому плані але вони цього чомусь не помічають. Єпископ висловлює побоювання щодо можливого повторення на Русі історії, яка трапилася в Англії¹ і припускає, що у даному випадку не допоможе навіть Варшавська конфедерація [1, Ст. 667–668].

Унія могла порушувати дію ще деяких документів, що стосувалися конфесійних прав: в привілеї передачі Волинської та Київської землі під владу Сигізмунда II Августа на Люблінському сеймі 1569 р. король обіцяє не применшувати, зберігати майно та права і Римської, і Грецької церков [2, Ст. 1071–1076].

На дані акти Володимирський єпископ відповідей не знаходить. Написані королем «листи господарські» він відмовляється коментувати вважаючи, що це не його справа [1, Ст. 663–666].

Як бачимо із трьох типів юридичних документів наведених Христофором Філалетом, як таких, що були порушені через Берестейську унію Іпатій Потій спромігся дати відповідь лише щодо одного з них.

Апогей навколоунійної боротьби в т. ч. її юридичного аспекту припадає на період між груднем 1595 р. та поч. жовтня 1596 рр. Про прийняття владиками унії в Римі вже було відомо всім, однак її ще не утвердили остаточно на території самої Речі Посполитої. Це був покликаний зробити собор скликаний у Бересті. Юридична сторона конфлікту у даний період має свої особливості. Однією з них стала наявність численних протестів на дії організаторів унії поданих представниками місцевих громад. Вони надходять практично з кожного воєводства або краю. Окремо виділяються мешканці Вільно котрі подають декілька звернень, зокрема два найдокладніших у серпні 1595 р. та у квітні 1596 р. Проте найбільшу увагу автор «Апокрисиса» приділяє протестам, які були подані на Варшавському сеймі², що відбувся перед Берестейським собором. Першою друкується протестація В.-К. Острозького. У ній він повідомляє, що двоє владик – Луцький Кирило Терлецький та Володимирський Іпатій Потій таємно від усіх визнали за свого старшого іншу особу (мається на увазі папу Римського – В. Б.) та принесли до православ'я деякі непритаманні йому речі. Бачачи у цьому явне порушення своїх прав та свобод князь і послі, виконуючи волю всіх обивателів, звертаються до короля з проханням

¹ Мається на увазі створення Англiканської церкви у 1534 р., що поступово змінила догматичну базу з католицької на протестантську.

² Був проведений у березні–травні 1596 р.

зберегти старі звичаї та права православної церкви. Вони твердять, що не хочуть розбрату, а тільки остерігаються за свої права та вольності, тому не бажають надалі визнавати єпископів-відступників за духовних осіб та не допустять використання ними церковного майна. Князь Острозький попереджає про довгостроковість свого протесту [2, Ст. 1121–1126].

Другу протестацію також озвучують на Варшавському сеймі але так як її не захотіли там приймати вона була вписана до Радзіївських гродських книг¹. В ній описується вся шкода котра була завдана Грецькій церкві тими хто відрікся від неї: «Ми таких не признаємо за старше духовенство наше, але маємо за відірванців послушенства, як з осіб наших духовних та світських, так і з сторони підданих підкорятися не будемо» [2, Ст. 1125–1128].

Посилаючись на Варшавську конфедерацію прихильники православної церкви відкидають будь-які спроби змін у своїй вірі – не лише прийнятих єпископами в Римі, а й взагалі будь-коли. Особливо вони акцентують увагу на скасуванні всіх прав відступників на церковні маєтності колись для них надані. Ними висловлюється обіцянка всі свої подальші кроки здійснювати згідно правил конфедерації [2, Ст. 1127–1130].

На тому ж сеймі було прийнято ще одну протестацію від послів різних віросповідань з багатьох воеводств. Її також відмовилися протоколювати у Варшаві, тому вона аналогічно була вписана до Радзіївських гродських книг. В ній описуються причини негативного рішення посланців із затвердження унії, прийнятого на сеймі. Серед інших названо неможливість заспокоїти людей різних християнських конфесій. Автори протестації відмовляються підпорядковуватися тим хто порушує правила конфедерації і обіцяють захищати її, щоб уникнути утисків проти своїх маєтностей та совісті [2, Ст. 1129–1132].

Іпатій Потій висловлює думку, що даними протестаціями православні намагаються довести правомірність свого собору, а не, як вони вважали, неправомірність прийняття унії. Владика пробує показати, що прихильники Грецької церкви допустили порушення провівши власний собор з участю в ньому світських людей: «Світські люди судили, світські і підтверджували!» [1, Ст. 669–672]. Як противагу опоненту він наводить історичну традицію проведення вселенських та помістних синодів і в якості богословського доказу додає 52 лист

¹ Радзіїв (пол. Radziejowice) – село Жирардовського повіту Мазовецького воеводства. У XVI ст. належало роду Радзейовських. Дистанція від Варшави до Радзіїва 44 км.

Василія Великого до Афанасія Святого про собор Аримінський¹. Потій зазначає що католицький табір не доносив про хід свого духовного синоду для світського уряду, бо шукав свого підтвердження у того «кому те право і зверхність від Самого Христа Бога нашого є дане!» [1, Ст. 671–672].

Водночас полеміст зазначає, що проунійний собор не відмовлявся повністю від світської зверхності та покровительства. Король своїм універсалом від 15 грудня 1596 р. визнав синод за власний та правдивий беручи приклад з історичної традиції – Костянтин Великий оголосив про закінчення Нікейського собору² особистими указами. В документі монарх зазначає як про святу єдність унії, так і про опір сторони опозиції. Потій вважає, що автор «Апокрисиса» нарікає на універсал безпідставно [1, Ст. 671-674].

Сам факт проведення собору владика Володимирський вважає повністю юридично легітимним, тому намагається змінити русло дискусії звертаючись до проблеми керівництва і опікунства на обох його частинах. Александрійського архімандрита, протосинкела Кирила³, котрий мав найвищу церковну посаду на зібранні православної сторони він вважає іноземцем у котрому не було потреби. На противагу йому перераховуються персони, що представляли сторону прихильників унії серед котрих називаються послы короля та послы Папи Римського, при чому єпископ зазначає, що раніше навіть віряни грецької релігії не визнавали собори котрі відбувалися без участі останніх. Іпатій Потій стверджує, що завдяки такому численному представництву високосадовців на проунійному соборі панували згода та милість, тому юридичні протестації Христофора Філалета, який наголошував на його недійсності програють аргументації єпископа: «Покладемо ж, пане Філалете, на вагу обоє, і побачиш, як ті твої листи, протестації та приві-

¹ Аримінський собор 359 р. (Ріміні (італ. Rimini, лат. Ariminum) – місто в Італії (північ Адріатичного узбережжя) – на соборі біля 300 владик зах. част. християнського світу не погодилися зі змінами пропонованими імператором Констанцієм та залишили в силі Нікейський символ віри погодившись лише з доповненням стосовно тези про народження Христа не від Отця Бога. Це дозволило досягти компромісу з так званими «напів-аріанами». Зазначимо, що у самому листі Василій Великий визнає необхідність співробітництва з західними єпископами лише як ситуативну, а не постійну дію, яка покликана зупинити розбрат в Антіохійській церкві [див. детал.: 8].

² Перший Нікейський собор – перший вселенський собор християнської церкви скликаний Костянтином Великим у 325 р. Відбувся у м. Нікея (нині Ізник, Туреччина). Створив догматичну основу християнства.

³ Лукаріє Кирило (1572–1637) – патріарх Олександрійський (1602–1621), патріарх Константинопольський (1612 – з перервами до 1638).

легії, в котрих на незгоді наполягаєш, як полова розлетяться!» [1, Ст. 673–674]. Додамо, що на початку статті вже згадувалося про помічену П. Яременком особливість Берестейського собору, яка полягає у наявності великої кількості високопосадовців представлених на ньому.

Підсумовуючи виконання мети поставленої на початку статті можемо зробити наступні висновки: у репрезентативності матеріалів викладених в обох джерелах стосовно питання відповідності Берестейської церковної унії 1596 р. нормативно-правовим актам регулюючим релігійну сферу Речі Посполитої присутня диференціація. «Апокрисис» Христофора Філалета має більше змістове насичення фактографічним матеріалом з даної проблеми ніж «Антиризис» Іпатія Потія. У кожному з піднятих питань до власних аргументів він наводить не один доказ базований на письмових джерелах [див. напр.: 2, Ст. 1069–1090]. Іпатій Потій конкретно відповідає тільки на питання про дотримання Варшавської конфедерації під час підписання Берестейської унії та її загальної легітимності в Речі Посполитій [1, Ст. 663–668]. При цьому він залишає свої коментарі без конкретних аргументів до кожної з тез, які розглядає Христофор Філалет, тобто формально відповідає на все ним сказане. Автор «Антиризиса» буде свій твір послідовно орієнтує на виклад матеріалів у «Апокрисисі». Також окрім безпосередніх відповідей він перемежує текст масивом інформації, що є другорядною по відношенню до основної лінії дискусії або взагалі її не стосується [див. напр.: 1, Ст. 603–606]. Для питання, що розглядається вона не має цінності, водночас не втрачає її через можливість використання під час дослідження інших тем.

Христофор Філалет вважав, що підписання Берестейської унії порушує норми Варшавської конфедерації, як основного регулятивного акту в сфері релігії Речі Посполитої та ряду інших документів. Іпатій Потій з даної проблеми висловлює думки діаметрального характеру: спочатку він допускає можливість виходу за рамки юридичного способу вирішення конфлікту та порушення норм конфедерації заради досягнення суспільної стабільності [1, Ст. 667–668], однак згодом стверджує, що Варшавська конфедерація не була порушена, а її існування навпаки сприяло укладенню унії [1, Ст. 663–666].

Проведений аналіз показує, що міжконфесійні, церковні відносини регулювали або пробували регулюватися в основному документами, які видавалися світською владою: привілеї монархів [2, Ст. 1071–1076], Варшавська конфедерація [2, Ст. 1075–1076], присяги королів [2, Ст. 1077–1078, 1079–1082], їх же універсали [1, Ст. 671–674], протестації світських осіб [2, Ст. 1121–1126, 1125–1128]. На дані акти

посилалися як на головні аргументи. Юридичні постанови прийняті власне церковною владою, попри те, що й унія номінально називається церковною, наводяться у другу чергу, в якості історичних прикладів [1, Ст. 671–672, 693–694]. Вивчення проблем, що досліджуються у даній статті й надалі зберігає свою перспективність і актуальність.

Список використаних джерел та літератури:

1. «Антиризис» или апология против Христофора Филалета в двух текстах: западно-русском (1599 г.) и польском (1600 г.) // Памятники полемической литературы в Западной Руси. Книга третья / Русская историческая библиотека издаваемая Археографической комиссией под редакциею П. Гильтербранда – СПб., 1903. – Т. XIX. – С. 477–982.
2. «Апокрисис». Сочинение Христофора Филалета // Памятники полемической литературы в Западной Руси. Книга вторая / Русская историческая библиотека издаваемая Археографической комиссией – СПб., 1882. – Т. VII. – С. 1003–1820.
3. Єфремов, С. О. Історія українського письменства / Сергій Єфремов – К. : Феміна, 1995. – 686 с.
4. Історія української літератури : [у 8 т.]. – К. : Наукова думка, 1967. – (капітальна синтетична праця «Історія української літератури у восьми томах» : у 8 т. / голов. редкол. : Кирилюк Є. П. (голова) [та ін.]). – Т. 1. / [автори тома: Махновець Л. Є. (відп. ред.) та ін.]. – 1967. – 539 с.
5. Колодний, А. М. Історія релігії в Україні / Колодний А. М., Яроцький П. Л. – К. : Знання, 1999. – 736 с.
6. Пашук, А. І. Філософсько-гуманістичні ідеї в антикаталицькому творі «Апокрисис» / Пашук А. І. // Філософська думка. – 1979. – № 5. – С. 108–114.
7. Полек, В. Т. Історія української літератури Х–XVII століть : Навч. посібник / Полек В. Т. – К. : Вища школа, 1994. – 144 с.
8. Святитель Василий Великий Письма [Електронний ресурс] // Православие и современность. Информационно-аналитический портал Саратовской епархии Русской Православной Церкви. Электронная библиотека : [сайт] / Святитель Василий Великий, А. Смоленская ; Москва – Режим доступа : <http://lib.eparhia-saratov.ru/books/03v/vasily/vasily1/contents.html>
9. Скабаланович, Н. Об Апокрисе Христофора Филалета / Скабаланович Н. – СПб. : Типографія К. В. Трубникова. Литейная, № 42, 1873. – 225 с.
10. Франко, І. Я. Історія української літератури. Часть I. : (Від початків українського письменства до Івана Котляревського) / Франко І. Я. – К. : Наукова думка, 1983. – (Зібрання творів у 50-ти томах / Франко І. Я. ; Т. 40. Літературно-критичні праці).
11. Яременко, П. К. Український письменник-полеміст Христофор Филалет і його «Апокрисис» : [монографія] / Яременко П. К. – Львів : Вид-во Львівського у-ту, 1964. – 109 с.

12. Bruckner, A. Spory o unie w dawney literaturze [Електронний ресурс] // Kwartalnik historyczny – 1896. – Т. X. – Р. 578–644. – Режим доступу : <http://www.sbc.org.pl/publication/8429>

13. Pocięj Hipacy Antirresis abo apologija przeciwko Krzysztofowi Philaletowi, który niedawno wydał książki imieniem starożytnej Rusi religiej greckiej przeciw książkom o synodzie brzeskim, napisanym w Roku Pańskim 1597 / Pocięj Hipacy, Janusz Byliński, Józef Długosz. – Wrocław : Wydawnictwo uniwersytetu wrocławskiego, 1997. – 285 s.

14. Tretiak Józef Piotr Skarga w dziejach i literaturze unii brzeskiej / Tretiak Józef. – Kraków : Nakładem akademii umiejętności, 1912. – 352 s.